

Diyarbakır ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Toplantısı
Diyarbakır, 11-13 Kasım 2011

1839'dan Sonra Anadolu: Devlet, Müslümanlar, Gayrimüslimler

Baskın Oran

baskinoran@gmail.com

www.baskinoran.com

1

Meselenin Başlamasından Önceki Durum: Bizans, Ermeniler, Kürtler, Türkler

- Türkler Anadolu'ya geldiklerinde:
 - Ermeniler , Bizans'ın vasali idi.
 - Kürtler, İran'ın vasali idi.
- 1071 Malazgirt, her ikisi için de süzerenin sonuçta Osmanlı olmasının yolunu açtı
 - Kürtler, dağlık coğrafya ve aşiret yapısı sayesinde yarı-özerk olmaya devam ettiler,
 - Ermenilerin efendisi ikileşti:
 - Küçük ve yakın: Kürtler;
 - Büyük ve uzak: Osmanlı.
 - Ama çiftçi, zanaatkâr ve tüccar bir millet için bu bir sorun çıkarmadı. Yeni bir düzen içinde üretime devam ettiler.

2

Ermeniler İçin Yeni Düzen

«Ermeni» deyince, 2 apayrı Ermeni:

- 1) İstanbul Ermenileri
 - 1) Aynı kapta 2 unsur: a) Ermeni Patrikhanesi (1461), b) **Amira**. Finans aristokrasisi. Saray'a tam entegre.
 - 2) Küçük burjuva İstanbul Ermenileri: esnaf, tüccar, serbest meslek sahipleri, entelektüeller.
 - Okulları ve her türlü sosyo-ekonomik olanakları mevcut
- 2) Doğu Anadolu Ermenileri
 - İstisnai olarak dağlı, yarı-özerk,
 - Esas olarak çiftçi, zanaatkâr ve esnaf. Bunlar için, Kürt beylerine her yıl "altın yumurtlamak" karşılığında normal yaşam.
 - Okul olmayan yerde lingua francaları Kürtçe veya Türkçe.
- Her ikisi için, Millet Sistemi:
 - Özerk,
 - Ama ikinci sınıf: Millet-i Hakime ve Millet-i Mahkûme.

3

Mesele Başlıyor: Herkes Çarpılıyor, Sonra Ermenileri Çarpıyor

- Altyapının çarpılması: 1838 →
 - Birinci Küreselleşmenin (Merkantilizm, ticaret yollarının değişmesi) çarpması üzerine bir de İkinci Küreselleşmenin (Sanayi Devrimi) çarpması: 1838 Ticaret Anlaşmaları.
- Üstyapının çarpılması: 1839 →
 - Millet-i Hakime, Millet-i Mahkûme'yi kendisiyle eşit ilan ettiği için, 1839 **Tanzimat**'ı ve 1856 **Islahat**'ı günümüze kadar hiç affetmedi (bu iki olay İstanbul Ermenileri için iyi, Anadolu Ermenileri için kötü).
- Kürtlerin Çarpılması: 1847 →:
 - 1806-1847 arası isyanlarda Kürt beyleri yenilince Kürdistan'da oluşan kaos, Kürtlerin Altın Yumurtlayan Tavuk'u kesmesiyle sonuçlandı
- Çerkeslerin Çarpılması: 1859 →
 - Şeyh Samil Ruslara yenilince, Osmanlı'ya perperişan göç eden Çerkesler, karınlarını Ermenileri yağmalayarak doyurdular.
- Türkmenlerin Çarpılması: 1864 →
 - Abdülaziz'in Osmaniye ve İslahiye'deki zorla iskan göçebe Avşarları aç bıraktı (Dadaloğlu)
- 93 Rus Harbi'nin tüm D. Anadolu'da yarattığı kaos (1877 →)
 - **Sonuç: Herkesin Ermenileri Çarpması.**

4

Mesele Büyüyor – Ermeni Toplumunun Dinamikleri

Doğu Ermenileri şikayet ediyor,
İstanbul (Amira + Saray) aldırıyor.

Ama:

- Doğu Ermenilerinde devrim:
 - Kafkas Ermenilerinin etkisi,
 - Katolik ve Protestan misyoner etkisi,
 - Küçük burjuva devrimci aydınlarının doğuşu
- İstanbul Ermenilerinde devrim: 1860/63 Ermeni Milleti Nizamnamesi/Anayasası:
 - Cemaat içinde Patrikhane'ye ve Amira'ya rakip laik Küçük Burjuvazi
 - Vanlı Mıgırdıç Hırimyan'ın patrik oluşu (1869-73).
 - Komisyonların kurulması.

5

Mesele Büyüyor: İmparatorlukta Genel Manzara

- İmparatorluk batıda parçalanmaya başlamış:
 - Yunanistan (1830),
 - Sırbistan, Bulgaristan, Romanya (1878)
- Doğuda Batı ve Rus müdahalesi kurumlaşmış ama denge var:
 - 93 Harbi (1877-78), Ayastefanos md. 16
 - Onun yerine Berlin md. 61: "Babıali Çerkeslere ve Kürtlere karşı Ermenileri koruyacak, reformlar yapacak, Avrupa'ya rapor verecektir"
- 1871 sonrası Almanya'dan ürken İngiltere, Rus ittifakı için Osmanlı'dan vazgeçecek. Denge kalmayacak. İpler Rusya'da.
- II. Abdülhamit Ermeni meselesine çok soğuk:
 - Kesin bir mutlakiyet rejimi - 1876 Anayasasının Feshi (1878)
 - Müslümanları (Kürtleri) karşısına daha fazla almak istemiyor.

6

Mesele Büyüyor – Sonuçlar

- Doğu Ermenileri için talep edilen reformlar sürekli erteleniyor. Reform yapma niyeti sıfır.
- Tarafların zihniyet yapısı çok farklı
 - Doğu Ermenilerinde : “Babıali’nin reforma niyeti yok [çok doğru]; bizi ancak yabancı müdahalesi kurtarabilir [çok şüpheli ve kesinlikle tehlikeli]”
 - Devlette ve Müslümanlarda : “Biz savaşırken zenginleşen gâvurlar yabancıların maşası oldular”.

7

Mesele Büyüyor – Sonuçların Sonuçları

- Ermenilerin gizli cemiyetler kurması (Van ve Erzurum; 1872, 1878, 1881)
- Devrimci partiler kurması
 - Armenakan: 1885 Van
 - Hınçak: 1887 Cenevre (Narodnik etkisi). Sosyalist, ihtilalci, bağımsızlıkçı. İçeride Patrikhane’ye karşı
 - Taşnak: 1890 Tiflis. Milliyetçi, özerklikçi
- Partilerin ideolojisi:
 - Önce nefsi müdafaa [en doğal hak],
 - Ardından, “Bulgaristan Modeli” [yanlış strateji].
- II. Abdülhamit’in çözümü: Hamidiye Alayları
 - Ermeni isyanlarını Kürtlere bastırtmak,
 - Müslümanlığı vurgulayarak Kürtleri kazanmak (Bavê Kürdan)
 - Kürtler arasına nifak sokmak (büyük/küçük ve Sünni/Alevi).

8

Ermeni Ayaklanmaları ve Devlet

- Çatışmanın dört temel modeli
 - (no. 1) Yabancı bir devletin gelip başka bir devletin vatandaşlarını katli,
 - (no. 2) Bir devlette bir halkın başka bir halkla çatışması
 - (no. 3) Bir devletin isyan bastırması
 - (no. 4) Bir devletin, **kendi** halkının bir bölümünü, «farklı» olduğu için katli.
- İsyanlar
 - Önce doğuda:
 - Başlangıçta toplumlar arası (no. 2),
 - 1890'dan sonra Hamidiye Alayları müdahalesi (no. 4).
 - Arkasından İstanbul'da, Taşnak etkisiyle. Batılı devletlerin ilgisini çekmeye yönelik.

9

Tehcir Öncesi Dönem

- 1908 II. Meşrutiyet: Taşnak ile İ-T koalisyonu
 - Abdülhamit'e, Kürt ağalarına, Patrikhane'ye karşı
- İstisna: 1909 Adana Katliamı (no. 2a)
- 1913 → İ-T diktatörlüğü ve ideolojisi
 - Türkçülük ve homogen Anadolu
 - «Milli ekonomi»
 - Amira'ya karşı devlet,
 - Anadolu Ermenilerine karşı Müslüman halk.
- Tehcire götüren süreç: 8 Şubat 1914 Yeniköy (Osmanlı-Rus) Antlaşması. Artık Osmanlı:
 - Ermeni meselesinde Rusya'ya karşı sorumlu,
 - Anadolu'nun yaklaşık yarısı artık 2 yabancı Umumi Müfettiş tarafından yönetilecek.

10

8 Şubat 1914 Yeniköy Antlaşmasına Göre 2 Yabancı Umumi Müfettiş Tarafından Yönetilecek Bölge

Savaşa Girmede Ermeni Sorunu

- Kısa vade: Yeniköy Antlaşması'ndaki Yabancı Umumi Müfettişlerden kurtulmak
 - 14 Temmuz 1914'te yabancı umumi müfettişler atandı,
 - 01 Kasım 1914'te Osmanlı savaşa girdi,
 - 31 Aralık 1914'te umumi müfettişlerin işine son verdiğini ilan etti.
- Orta vade: Ermeni meselesinden kurtulmak
- Uzun vade: Şark Meselesinden kurtulmak
- Osmanlı'yı bu noktaya mahkum eden sebep: Reformları sürekli reddetmek. Batı'yı oyalamayı marifet saymak.

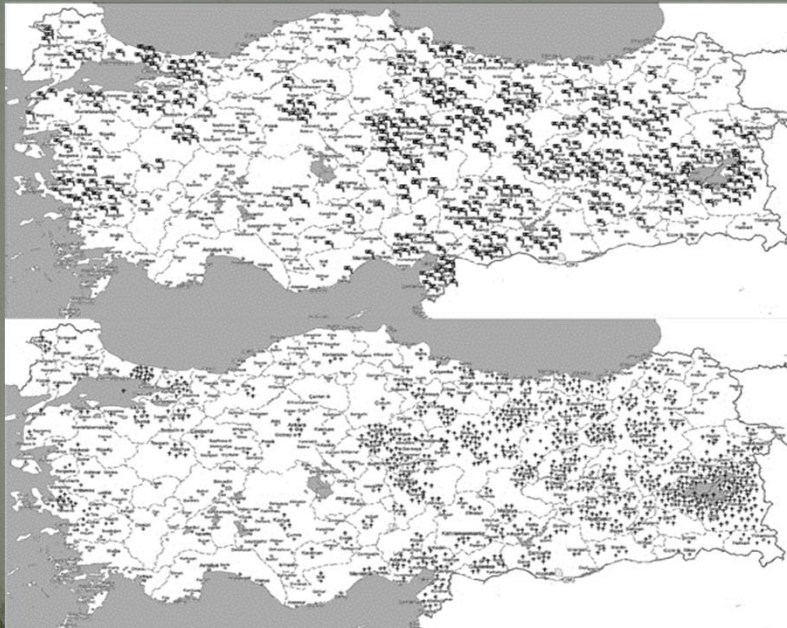
Ermeni Sorununun Sonuçları

Ermeniler ve «Kutsal Üçlü»nün Tahribi: Kilise, Okul, Yayın

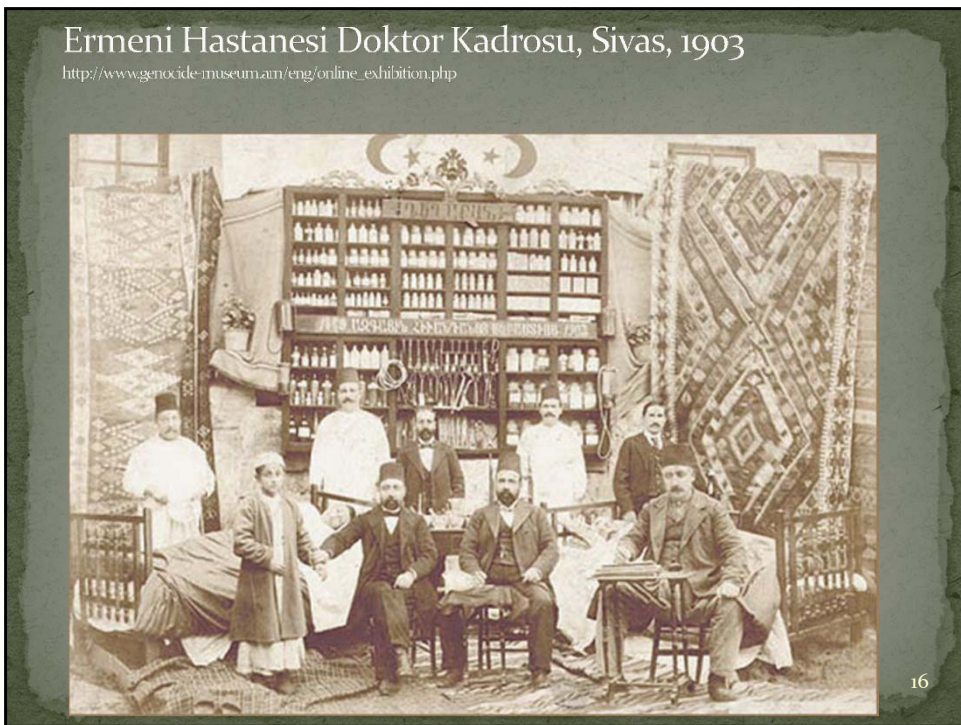
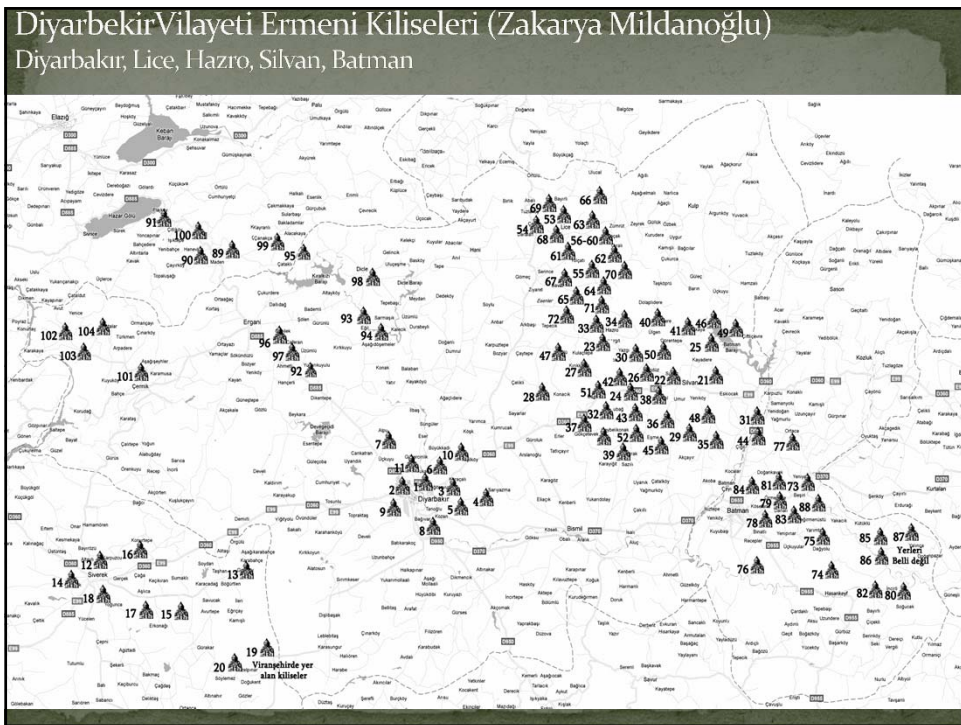
- Büyük insansal kayıp:
 - Toplam 2.925 yerleşim noktasında yaşayan 1,5 ilâ 2 milyon Ermeni
 - 300.000 ilâ 800.000 ölü
 - Bugün kalmış 60.000 dışındakiler anavatanlarından söküldüler.
- Büyük maddi kayıp:
 - 2.200-2.538 kilise. Bugüne kalan: İstanbul'dakiler dışında 6 kilise.
 - 451 manastır. Bugüne kalan yok.
 - 1.996 okul, 173.000 öğrenci. İstanbul'dakiler dışında bugün okul yok. (Kev.-Pab.)
- Kayıpların parasal karşılığı: 1919 Paris Barış Konferansı'na kayıplar hakkında sunulan «Yaklaşık Tablo»: 14,5 milyar Fransız Frangı. Bugünün 100 milyar doları. (Kouymjian).
 - Kırsaldaki 270.000 ailenin kayıpları: 4,6 milyar F.
 - İstanbul dışındaki kentlerdeki 90.000 ailenin kayıpları: 3,2 milyar F.
 - Kilise, okul gibi cemaat yapıları: 75 milyon Frank
 - İnsansal kayıpların parasal karşılığı: 7 milyar Frank (kişi başına 5.000 F.)
- Büyük kültürel kayıp:
 - 1.736 düşünce ve sanat insanı (24 Nisan: 600) (Keshishian).
 - 103 Ermeni gazete ve dergisi. Bugün İstanbul'da 3 tane kaldı.

13

Kiliseler ve Okullar , Zakarya Mildanoğlu, Agos, 22.04.2011

14

Konya Ermeni Okulu Kız Öğrencileri, Konya, 1910

http://www.genocide-museum.am/eng/online_exhibition.php

17

Ermeni Müzik Topluluğu "Fırat", Harput

http://www.genocide-museum.am/eng/online_exhibition.php

18

Ermeni Koleji müzik topluluğu, Mezreh, Elazığ, 1900'ler

http://www.genocide-museum.am/eng/online_exhibition.php

The musical band of the Armenian College in Mezreh, 1900s.

19

Adı bilinmeyen bir çift, Mersin, 1906

(Hishatak 1896-1930; Pictures and memories: from Armenian family albums between the 19th and 20th centuries; http://www.genocide-museum.am/eng/online_exhibition.php)

20

Krikor ve Mariam Antonyan, Sivas, 1895

(AGMI collection) http://www.genocide-museum.am/eng/online_exhibition.php

21

Siamanton Ailesi, Eğin (Kemaliye)

(Atom Yerçanyan) http://www.genocide-museum.am/eng/online_exhibition.php

22

Öğretmen Okulu, Erzurum, 1910

(Kevorkian-Paboudjian, *Les Arméniens*, 1992, fotoğraf 706)

http://www.genocide-museum.am/eng/online_exhibition.php

23

Erzurum Sanasaryan Koleji'nin Tek Kız Mezunu Nivart Madatyan'ın Diploması, 1904 (Arsen Yarman, *Palu-Harpur* 1878)

Diplomanın Sahibi Nivart Madatyan

25

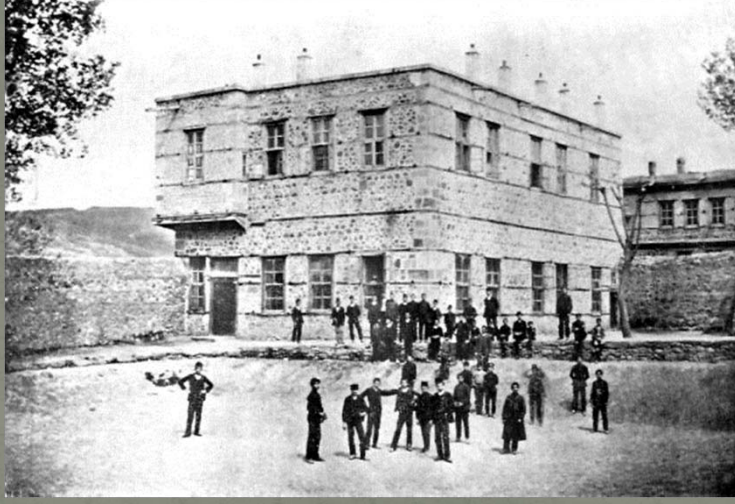
Nivart Madatyan'ın Annesi Sofia Hanım ve Sanasaryan Koleji Müdürü, Zürih Üniversitesi Mezunu Babası Hovsep Efendi, Erzurum, 1886

- «... dedemgillerin kökü Diyarbekir'e uzanıyor (hatta soyadları bile Dikranyan). Erzurum'da dedemin bütün erkek kardeşleri 1915'te katledilip kadın kısmı sürgüne çıktığında sadece Diyarbekir'e kadar yürümüşler. Orada dedemin babasının ortağı Hacı Amca hepsini evine almış ve korumak için de sözde oğullarıyla nişanlamış, bizim kadın kısmı öyle kurtulmuş. (Dedem o sırada İstanbul'da asker, kayınpederi de mebus olduğu için kesilmekten kurtulmuş).

26

1919 Erzurum Kongresi'nin Yapıldığı Sanasaryan Koleji («Eski Bir İdadiye Okulu»)
1923'te Yanmadan Önce

27

Ermeni Semt Merkezi, Bursa
(Kevorkian-Paboudjian, *Les Arméniens*, fotoğraf 219)

28

Diyarbakır

(Tigran Mkunt, New York 1950, s. 214)

http://www.genocide-museum.am/eng/online_exhibition.php

29

Ermeni Sorununun Sonuçları: Devlet ve Müslümanlar (kısa ve orta vadeli sonuçlar)

- İmparatorluğu savaşa soktu ve yok etti.
- Anadolu'nun başlıca burjuvazisini (imalat ve ticaret) yok etti («... gayrimüslimlerden bazılarını geri gönderseniz...»). Sermayenin «Türkleştirilme»si sınaileşmeyi en az 50 yıl erteledi. Anadolu tümüyle fukaralaştı.
 - İpekçilik (Harput, Bursa İpek Mektebi), çinicilik, halıcılık, dokumacılık, boyacılık, bakırcılık, kuyumculuk, taş işçiliği, manifatura; fıstık ve tütün başta olmak üzere sanayi bitkileri üretimi. 1894-96'dan sonra büyük darbe yedi, 1908-1915 arası yine yükseldi. (Der Matossian).
 - 1882'de İstanbul-Trabzon arasında 5 ayrı vapur şirketi çalışıyor, limanda yılda 500'ün üzerinde gemi işlem görüyordu. İstanbul-Giresun arasında haftada karşılıklı 4'er, İstanbul-Ordu arasında 3'er sefer yapılıyordu (C. Clay). (Bodrum yılda 48).
- Anadolu'nun tek yüksek kültür dokusunu yok etti
 - Harput'ta Ermeni tiyatrosu: 1880; Sursuryan Kardeşler fotoğraf stüdyosu: 1890; 1 dergi ve 1 haftalık gazete: 1909.

30

Ermeni Sorununun Sonuçları: Devlet ve Müslümanlar (uzun vadeli sonuçlar)

- İç politikada: Cumhuriyet, olayın gizlenmesi üzerine bina edildi (*AnaBritannica* Kasım 86 no.2 olayı). 1915, Derin Devlet'in ilk «eylem»iydi, yerleşen emsal oldu.
- Dış politikada: 1970'lerden sonra uluslararası ortamda Cumhuriyet'in boynuna çeki taşı oldu: «**Kendi** halkını 'farklı' olduğu için yok eden devlet» (no.4). (Fransa'nın Cezayir, ABD'nin kızılderili olaylarından farklı: no.1).
- Çok çeşitli yöntemlerle Ermeni paraları ve mallarına el konuldu:
 - Türkiye'ye dönmeleri engellendi;
 - Dönmeyenlerin mallarına el konuldu.
- Bu mesele daha ileride muazzam büyüyecek:
 - Reichsbank'taki altınlar (1916; 30 ton), Ermeni hesapları
 - Sigorta poliçeleri
 - El konulan malların tazmini.

31

Kısa Kaynakça

- Clay, Christopher, Labour Migration and Economic Conditions in Nineteenth-Century Anatolia, *Middle Eastern Studies*
- Çetinoğlu, Sait, *Sermayenin Türkleştirilmesi*
- Der Matossian, Bedross, «The Taboo within the Taboo, the fate of 'Armenian Capital' at the end of the Ottoman Empire», *European Journal of Turkish Studies*, 2011.
- Hür, Ayşe, *Taraf*, 02 Mart 2008.
- Keshishian, Alexander, *El Menakişül Arabiye ve'l mecazirul Ermeniyye" (Arap Darağaçları ve Ermeni Soykırımı)*, Halep, 1992.
- Kevorkian-Paboudjian, Les Armeniens, Arhis, 1992.
- Kouymjian, Dickran, «Confiscation of Armenian Property and the Destruction of Armenian Historical Monuments as a Manifestation of the Genocidal Process», *European Journal of Turkish Studies*.
- Sarafyan, Ara Bilgi University, «Why do Armenians Commemorate April 24th» Istanbul Armenian Genocide commemoration 24 April 2008
- Nurhan Becidyan
- Osman Köker

32